

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 19 · OKTOBER 1977

Behøver vi at?

Af Erik Hansen

Et spørgsmål som jævnlig bliver stillet Dansk Sprognævn, er om der skal *at* foran navnemåden ved udsagnsordene *tør*, *gider* og *behøver*. Altså: hedder det *han tør ikke hoppe i*, *vi gider ikke være med*, *du behøver ikke skynde dig*, eller skal det være *han tør ikke at hoppe i*, *vi gider ikke at være med*, *du behøver ikke at skynde dig*?

Hvis man synes der er et sprogrigtighedsproblem her, har man som regel en fornemmelse af at det er forkert at stryge *at* efter *behøver*, men at dette dog ikke er nær så forkert som *tør* og *gider* med *at*.

De allerfleste af de udsagnsord der kan forbindes med en navnemåde, insisterer på at få *at* med, og det er ingen sprogbrugere vist i tvivl om: *jeg nægter at betale*, *vi begyndte at spise*, *de ønsker at blive*, *hun forsøgte at nå det*, *I vovede da ikke at ringe* osv.

En ganske lille gruppe udsagnsord forbindes med navnemåde uden *at*: *jeg vil betale*, *vi skulle spise*, *de kan blive*, *hun måtte nå det*, *I bør da ringe*. *Vil*, *skal*, *kan*, *må* og *bør* er de såkaldte mådesudsagnsord eller modalverber. Deres hovedopgave er at vise på hvilken måde den talende ønsker at modtageren opfatter indholdet af en sætning. *Han betaler* er en kendsgerning; *han vil betale* er ikke en kendsgerning, men noget der engang bliver en kendsgerning. *Han skal betale* fremstiller *han betaler* som en pligt, mens *han kan betale* er en mulighed, *han må betale* er en nødvendighed, *han må gerne betale* er en tilladelse, og *han bør betale* er en udtalelse om hvad der ville være ret og rimeligt – og det er jo ikke altid det samme som det der faktisk hænder.

Mådesudsagnsordene er blandt sprogets allerhyppigste ord, og de er på mange måder noget for sig. De er normalt tryksvage; det gælder ikke andre

udsagnsord som *ønske, nægte, begynde* osv. Mådesudsagnsordene har ikke, som andre udsagnsord, endelsen *-r* i nutid (*r* i *bør* er jo ikke en endelse, men hører til selve stammen i ordet). Deres navnemåde er mærkelig ved at være lig med datidsformen: *at ville, at skulle, at kunne* osv. Deres grundled kan dels være betegnelser for levende væsener, dels alt muligt andet: *han vil være med/huset vil blive dyrt, børnene skal hentes/varerne skal hentes, Ole kan tale engelsk/det kan være luftrykket der har gjort det, du må tale højt/der må være sket noget, vi bør skynde os/det bør være lettere at få dispensation*. De allerfleste af de udsagnsord der har navnemåde med *at*, kan kun have en person (el. et levende væsen) som grundled: *hun elsker at stå på ski, vi glemte at låse, Lise besluttede at blive* osv. Dette at mådesudsagnsord ikke stiller særlige krav til deres grundled, er meget vigtigt for karakteristikken af dem.

Man kunne nævne meget mere som er særligt for mådesudsagnsordene og som gør dem til en karakteristisk gruppe.

Tør findes i moderne dansk i to betydninger. Det ene *tør* forekommer så at sige kun i faste udtryk som *det tør siges, det turde være en misforståelse, aet tør svagt antydes*. Dette sjældne *tør* har altid navnemåde uden *at*.

Det andet *tør* er det der betyder 'vove', og det er et ganske almindeligt moderne ord: *tør du kravle op i flagstangen? – han tør ikke protestere* osv. I lidt ældre, korrekt sprog havde også dette *tør* altid navnemåde uden *at*, ligesom mådesudsagnsordene. Men *tør* har aldrig været noget ægte medlem af denne gruppe; bl.a. skiller det sig ud ved at det kun kan have en personbetegnelse som grundled: *Ole tør ikke spørge, men umuligt det tør ikke være Ole der spørger*.

Når navnemåde med *at* efter *turde* nu trænger frem, viser det blot at tingene så småt er ved at falde på plads: *turde* er ikke noget mådesudsagnsord og *bør* derfor heller ikke bære denne gruppes ydre tegn. Lidt ældre sprogbrug har tryksvagt *tør* og navnemåde uden *at*: *han tør ikke spørge*. Nyere sprogbrug har mulighed for trykstærkt *tør* og *at* foran navnemåden: *han tør ikke at spørge*.

Gide er beslægtet med engelsk *get* og betyder oprindelig 'få'. I gammeldansk kunne man sige *jeg gad ikke bjærget mit korn*, og det betyder præcis det samme som *jeg fik ikke bjærget mit korn*. Man lægger mærke til at *gide* i gammel tid blev forbundet med tillægsform og ikke navnemåde (*bjærget, ikke bjærge*); den eneste rest der er tilbage er udtrykket *jeg gad vidst*.

I løbet af middelalderen forskyder ordets betydning sig imidlertid, først til 'kan': *jeg gider ikke lidt ham* ('jeg kan ikke lide ham') – og derefter til 'vil', 'har lyst til': *jeg gad vidst om de kommer*. Hermed er *gide* kommet i meget tæt kompagniskab med mådesudsagnsordene, der jo bl.a. omfatter *kan* og *vil*, og det er ikke mærkeligt at tillægsformen afløses af navnemåde,

uden *at*. Fra betydningen 'har lyst til' er der imidlertid ikke langt til 'har energi til', og det er den sidste betydningsforskydning af *gide*.

Men *gide* er aldrig blevet noget rigtigt mådesudsagnsord. Fx har det en nutid som ender på *-er*, dets navnemåde er ikke lig med datidsformen (*gide / gad*), og det kan kun bruges med levende væsener som grundled. Derfor slår ordet sig i tøjret og arbejder sig ud af mådesudsagnsordenes kreds, dels ved at anskaffe sig en navnemåde med *at*, dels ved at optræde trykstærkt. *At'et*, som så mange spørger om, er et tegn på at *gide* endelig er ved at finde sin rette plads i systemet.

Behøve er et udsagnsord der er lånt fra tysk i den sene middelalder. De låne- og fremmedord der kan styre navnemåde, har altid *at* med, og det havde *behøve* da også som det eneste mulige lige til vore dage. Men efterhånden er mange begyndt at droppe *at*, og der er ingen tvivl om at det er et tegn på at *behøve* i forskellige henseender er kommet til at ligne *vil/skal*-gruppen en del; *behøve* kan også optræde tryksvagt, som et ægte mådesudsagnsord, og ordet er ganske ukritisk mht. valg af grundled; det kan være et levende væsen: *du behøver ikke (at) grave dybere*, eller det kan være noget andet: *det behøver jo ikke (at) blive forskærmten der ruster igennem først*. I virkeligheden udfylder *behøve* et hul der er opstået i systemet af mådesudsagnsord.

Jeg skrev ovenfor at et af mådesudsagnsordene er *må*. Jeg burde måske have skrevet at vi har to *må*'er. Der er ét *må* som betyder 'har tilladelse til', og det svarer til tysk *darf*; og der er ét *må* som betyder 'er nødt til', og det svarer til tysk *muss*.

Egentlig burde man undre sig over at vi kan have sådan to ens ord med nærmest stik modsat betydning. Sæt vi havde én glose der både betød 'ja' og 'nej'!

I virkeligheden er vi dog aldrig i tvivl om hvornår vi har den ene og hvornår den anden betydning. Hvis sammenhængen giver risiko for den mindste tvivl, tilføjer man nemlig et *gerne* eller *godt* for at vise at *må* betyder 'har tilladelse til': *du må gerne tage en kartoffel til, han må godt blive her over for du må tage en kartoffel til, han må blive her*. Dog er det sådan at i spørgende, nægtende og betingende sætninger kan *må* kun betyde 'har tilladelse til', og her er *godt* og *gerne* derfor overflødigt: *må han tage med til stranden?, vi må ikke se filmen, hvis du må være med . . .*

Men hvad gør man så når man vil bruge det *må* som betyder 'er nødt til' i en spørgende, nægtende eller betingende sætning? Ja, så bruger man normalt *behøver* eller *skal*: *behøver hun (at) skynde sig?, du behøver ikke (at) give besked, . . . hvis jeg behøver (at)/skal se filmen*. Det vil sige at *behøver* fungerer som et supplement til *må* – eller måske rettere: vi har ét ord med varianterne *må* og *behøver* (ligesom vi har ét ord med varianterne *god* – *bedre* – *bedst*).

Behøve ser altså ud til at være på vej ind i gruppen af mådesudsagnsord, og det er derfor let forklarligt at det mister sit *at* og i øvrigt også bliver tryksvagt som de andre mådesudsagnsord.

Det ustabile *at* ved *tør*, *gider* og *behøver* viser at der foregår nogle forskydninger og justeringer i sprogsystemet og at der altså er liv i sproget.

Indtil tingene falder til ro, vil der være dobbeltformer, her navnemåde med og uden *at*, og så er det at sprogbrugerne kommer i tvivl: hvilken af formerne er godt og korrekt sprog?

Hvis vi ved godt sprog forstår en sprogbrug der er i overensstemmelse med de regler der gælder for sproget selv og som anerkender at sproget er en levende organisme, så er *tør at*, *gider at* og *behøver* uden *at* godt sprog.

Og hvis vi ved korrekt sprog forstår en sprogbrug som er noget tilbageholdende når det gælder om at indføre noget nyt i sproget, så er *tør* og *gider* uden *at*, og *behøver* med *at* det korrekte.

Erik Hansen (f. 1931) er professor i dansk sprog ved Københavns Universitet. Medlem af Dansk Sprognævn siden 1973.

Årsberetning 1976/77

Årsberetningen udkom i september. Den indeholder bl.a. svar på følgende spørgsmål: – Er *demokrat* et seriøst dansk ord? – Hedder det *aftenkaffe* eller *aftenskaffe*? – Er der forskel på en *tante* og en *faster*? – Hvad er en *kystbanesocialist*? – Hedder det *en* eller *et telex*? 30 s.; 9,80 kr.; Gyldendal.

Sprog i Norden 1977

I det netop udsendte bind af de nordiske sprognævns årsskrift er der bl.a. artikler om aktuelle problemer i islandsk sprogrøgt, om undervisningen i dansk og de andre nordiske sprog på Island, om det nordiske sprogsekretariat der skal oprettes i 1978, og om nogle nyere orddannelsesmønstre i dansk. 139 s.; 29,50 kr.; Gyldendal.

Hvor var det nu det stod?

Har De også været i den situation at De kunne huske at Sprognævnet havde skrevet noget om et bestemt spørgsmål, men at De havde glemt hvor?

Nu er der hjælp at finde i hæftet *Svarregister 1955–75*. Det er et ord- og emneregister til Dansk Sprognævns årsberetninger 1955–75 og til *Nyt fra Sprognævnet*, nr. 1–15. 63 s.; 9,80 kr.; Gyldendal.

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 3800 mundtlige og skriftlige forespørgsler som nævnet har besvaret i første halvdel af 1977.

Spørgsmål: Hvordan skal man egentlig udtale ordet *roast-beef*? I den viktualieforretning hvor jeg køber min madpakke, er jeg blevet rettet både når jeg har udtalt ordet på engelsk (eller halvensk) og når jeg har udtalt det på dansk: »rostbøf«. Jeg holder meget af et stykke med roastbeef med remoulade og ristede løg, og jeg har ærlig talt mere lyst til at lave om på mine udtalevaner end på mine spisevaner.

7705

Svar: Til skriftsprogets *roastbeef* svarer der adskillige former i talesproget, bl.a. følgende:

- (1) [¹Röwsd,bi:f] [R] er et rullende r, [öw] udtales som øv i *bøvse*; dvs. en næsten rent engelsk udtale
- (2) [¹Råwsd,bi:f] [åw] udtales som mange (især yngre) udtaler *og* i *boghandel*; en meget engelskpræget udtale
- (3) [¹råwsd,bi:(:f)] [r] er et almindeligt dansk r, anden stavelse udtales med langt eller kort i
- (4) [¹ro:sd,bi:(:f)] første stavelse udtales med langt o som i *tone*
- (5) [¹råsd,bif, 'rosd,bif] første stavelse udtales ligesom *rust*, anden stavelse har kort i
- (6) [¹røsd,bif] første stavelse rimer på *post*
- (7) [¹røsd,bøf] anden stavelse er ordet *bøf*

Alle disse former bruges, men de har forskellig værdi for forskellige mennesker: nogle regner de to første for krukkelige og opstyltede udtaler, andre synes at de tre sidste (især den allersidste) er vulgære eller komiske, nr. 4 kan virke lidt gammeldags, og nr. 3 er i nogles ører en underlig blanding af dansk og engelsk.

Som regel er den mest hensigtsmæssige udtryksmåde den der virker mindst påfaldende: risikoen for at ens tilhørere eller samtalepartnere ikke lægger mærke til hvad man siger, men i stedet hæfter sig ved hvordan man siger det, er mindst hvis man undgår de sproglige yderligheder. Ud fra dette synspunkt må udtale nr. 3 [¹råwsd,bi:(:f)] foretrækkes.

7706

Spørgsmål: Jeg har masser af gange hørt formen *drastig* i stedet for *drastisk*, men nu har jeg også set den, nemlig i et interview i et større dagblad: »... at benytte en så drastig sanktionsmetode for at få overholdt vandingsforbuddet som at dreje om til forbrugeren«. Den kan da ikke gå an, vel?

Svar: Formen findes i Dansk Rimordbog, 1953, under *astig* men er dog sat i parentes. Også vi kender den fra talesproget.

Formen skyldes vel en sammenblanding af *drastisk* og *dristig*. Bag sammenblandingen ligger muligvis det faktum at vi har færre almindelige tostavelsesord på *-stisk* end på *-stig*; *drastisk*, *mystisk*, *plastisk* og *spastisk* står over for *dristig*, *hastig*, *listig*, *lystig*, *gunstig*, *kunstig*, *brunstig* og *tørstig*.

Vi må råde til at bruge den hævdundne form, *drastisk*.

7707

Spørgsmål: Vores ingeniører skriver *neglicibel* (om noget som er ubetydeligt, forsvindende lille). Det skal da være *negligibel*, for det må vel høre sammen med at *negligere*. Men det står jo ikke i nogen dansk ordbog. Eller kan De foreslå et helt andet ord?

Svar: De har ret i at det ikke er med i ordbøgerne. Vi har mødt ordet *negligibel* et par gange i aviser, brugt af læger. Men vi har også et par gange set *negligabel* i samme betydning, og en 3. mulighed, *negligeabel*, er brugt af Jacob Paludan i 1938 (Som om intet var hændt, s. 150): »et eller andet Fantom, der aldrig er set . . . og derfor er Verdens mest negligeeable Kvantitet«. De 2 sidste ord i denne sætning kan regnes for en oversættelse af en fransk ordforbindelse som også kan forekomme uoversat i danske tekster: *quantité négligeable*. Det gængse ord på fransk er nemlig *négligeable*, på engelsk derimod *negligible*. I begge sprog var der før en vis usikkerhed: man har på engelsk ved siden af hovedformen *negligible* haft *negligeable* og på fransk ved siden af *négligeable* haft *négligible*. Formen på *-ible*, dansk *-ibel*, stemmer med ordrodens oprindelse: at *negligere* går (gennem fransk) tilbage til det latinske udsagnsord *negligo* '(jeg) lader hånt om', og hvis man skulle danne et tillægsord til det, med betydningen 'som kan negligeres (dvs. som er ubetydeligt)', så måtte det på latin have været »negligibilis«; hertil svarer dansk *negligibel*, engelsk *negligible* (jf. at dansk *horribel*, engelsk *horrible*, går tilbage til *horribilis* på latin). Fransk *négligeable* er dannet til det franske udsagnsord *négliger*. Svensk har (efter fransk) *negligeabel*. Tilsvarende ord findes vistnok hverken på norsk eller tysk.

Formerne *neglicibel* og *negligabel* kan vi se helt bort fra, da de vistnok ikke findes på noget andet sprog og heller ikke er naturlige nydannelser på dansk. Tilbage er så kun *negligibel* og *negligeabel*.

Mod *negligibel* taler at der kan være tvivl om man skal udtale det andet *g* som *sj* ligesom i *negligere*, eller som et *g* (ligesom i *eksigibel* og *intelligibel*). Mod *negligeabel* taler at da *ge* må udtales som *sj*, får vi dermed et nyt ord med en vanskelig stavemåde (den er dog ikke uden paralleller, jf. fx *orangeade* og *bourgeois*).

Men heldigvis er der andre muligheder. Der er således 2 som ikke giver synderlige vanskeligheder med udtale eller med stavning: man kunne tænke sig at danne *negligerlig*, jf. *håndterlig*, *uregerlig* osv., eller, måske snarere, *negligerbar*, jf. *administrerbar*, *reproducerbar* osv. I svensk fagsprog kendes *negligerbar*. Hvis man på dansk absolut vil have et tillægsord som svarer til engelsk *negligible*, fransk *négligeable*, kan vi råde til at man snarest vælger *negligerbar* (det andet *g* udtales som *sj*). Men i øvrigt kan man vist oftest udmærket undvære et tillægsord med roden *neglig-* og i stedet evt. bruge en omskrivning hvori *negligere* indgår, fx (*en størrelse, et kvantum* osv.) *som kan negligeres, som man kan se bort fra; betydningsløs, forsvindende lille*, alt efter sammenhængen.

Spørgsmål: Retskrivningsordbogen og andre ordbøger jeg har ved hånden, har ordet *ikrafttræden* med, men ikke *ikrafttrædelse*. Kan man virkelig ikke forsvare at bruge dette ord? Jeg har da set det i sammensætninger, fx *ikrafttrædelsesdato* og *-tidspunkt*.

7708

Svar: Der er enkelte ordbøger som har fået ordet *ikrafttrædelse* med, således Nudansk Ordbog (siden 1967-udgaven). Men det er ikke synderlig nyt. Det ældste citat vi har med det, er fra 1936; som sammensætningsled forekommer det dog allerede i en lov fra 1870: *Ikrafttrædelsesdag*.

Vi har mødt ordet *ikrafttrædelse* mange gange i anordninger, cirkulærer og lign., foruden i aviser. Og én sammensætning med ordet er blevet almindelig i de senere år: *ikrafttrædelseslov*, om en lov som skal knyttes til den påtænkte lov om kernekraftanlæg; en lov fra 1930 »om Ikrafttræden af Borgerlig Straffelov« har jurister siden den kom, kaldt *ikrafttrædelsesloven* (til straffeloven).

Til forskel fra *ikrafttræden* kan ordet *ikrafttrædelse* ligesom *aftrædelse*, *overtrædelse*, *tiltrædelse* mfl. bøjes (*ikrafttrædelsen*) og bruges som første led i sammensætninger. Ordet opfylder uden tvivl et behov og er dannet på ganske normal måde.

Spørgsmål: Kan man tillade sig at skrive *på vegne af NN* eller *på vegne NN* i stedet for *på NNs vegne*?

7709

Svar: Ifølge Ordbog over det danske Sprog (det pågældende bind udkom i 1952) forekommer »undertiden i stift skriftsprog« *på vegne af NN* og, sjældnere, *på vegne NN*.

Fremfor *på NNs vegne* har *på vegne af NN* den fordel at det ikke gør noget at det styrende led er langt (det kan jo indeholde en adresseangivelse eller oven i købet en relativsætning, fx *på vegne af alle som er samlet her i aften*).

I forretningsprog og i advokatsprog har det længe været almindeligt at skrive *på vegne af NN* og *på vegne NN*. Også uden for disse tilfælde har *på vegne af* fået en vis udbredelse, måske under påvirkning fra norsk.

Når det styrende led er kort, må det tilrådes at bruge den traditionelle udtryksmåde: *på NNs vegne*. Når det derimod er langt, kan der ikke indvendes noget imod at bruge *på vegne af NN*. Udtryksmåden uden *af* vil på mange virke som telegramstil eller lyde jargonpræget.

Ny ord i dansk 1970-71

Som en del af læserne af *Nyt fra Sprognævnet* vil huske, har nyordsbogen for 1970 og 1971 været undervejs i nogle år. Nu er manuskriptet gjort færdigt og bogen er i produktion. Den udkommer enten i december 1977 eller i begyndelsen af 1978. *Ny ord i dansk 1970-71* er en videreførelse af *Ny ord i dansk 1968-69* (1972). Den indeholder ca. 500 ny ord, ordforbindelser og ordanvendelser der er blevet mere eller mindre almindelige i toårsperioden, og som for manges vedkommende endnu ikke er kommet med i nogen dansk ordbog. Ca. 100 s.; Gyldendal.

Nyt fra Sprognævnet i 1978

Siden *Nyt fra Sprognævnet* begyndte at udkomme i 1968, er der blevet udsendt to numre af bladet om året. Nu rammes imidlertid også Dansk Sprognævn af nedskæringerne af de offentlige udgifter. Nævnets budget for næste finansår er så stramt at det bliver nødvendigt at indskrænke på flere områder, og det betyder bl.a. at der i 1978 sandsynligvis kun bliver råd til at udsende ét nummer af *Nyt fra Sprognævnet*. Det vil i så fald komme i oktober.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og udsendes normalt (se ovenfor) to gange om året. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 10 kr. én gang for alle til nævnet (postgiro 6 10 17 20). – Nr. 15-19 kan fås endnu.

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postgiro 6 10 17 20. Telefon (01) 11 37 05 (oplysning 10-16).